

УДК 35.01(477):930.253

Р. Б. ВОРОБЕЙ*

ФУНКЦІЇ МИРОВИХ ПОСЕРЕДНИКІВ У СИСТЕМІ СЕЛЯНСЬКОГО УПРАВЛІННЯ СЕРЕДИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

На прикладі окремих архівних документів, зосереджених у Держархіві Чернігівської області, розглядаються різноманітні аспекти діяльності мирових посередників – інституту, створеного для здійснення селянської реформи 1861 року.

Ключові слова: мировий посередник; селянин; поміщик; органи сільського самоврядування.

Інститут мирових посередників був утворений згідно із “Положенням про селян, що виходять з кріпосної залежності” від 19 лютого 1861 року.

У формуванні цього корпусу велику роль відігравали адміністративні органи. Списки кандидатів на посаду мирового посередника формувалися повітовими дворянськими зібраннями і подавалися на розгляд губернатора, який позначав певну кандидатуру й подавав її на затвердження Сенату. У кожному повіті формувалося як правило 3–5 мирових дільниць.

Діяльність мирових посередників розподілялася за двома основними напрямками: реалізація повноважень щодо цивільно-правових відносин поміщика та селян та нагляд за органами волосного і сільського самоврядування. До першої групи належали справи щодо складання уставних грамот, застосування до окремих маєтків розміру наділу, встановленого для іншої місцевості, підвищення і зниження повинностей проти встановленого розміру, відведення угідь та перенесення селянських садиб, викупу селянських земель і угідь, стягнення з селян недоїмок на користь поміщика, приймання і звільнення з громади селян та інші.

Мирові посередники вирішували поземельні суперечки між поміщиками і селянами, затверджували рішення волосних та сільських сходів, наглядали за їхньою діяльністю. У той же час мировий посередник мав засвідчувати добровільні угоди, що уклалися між поміщиками і тимчасовозобов’язаними селянами у справах, що можуть виникнути між ними.

* *Воробей Раїса Борисівна* – кандидат наук з державного управління, директор Державного архіву Чернігівської області.

До повноважень мирових посередників належало також проведення аналізу реалізації селянської реформи 1861 року щодо наділення селян земельними ділянками та житлом. Так, серед документів Державного архіву Чернігівської області, що стосуються діяльності мирових посередників, часто зустрічаються звіти власників земельних ділянок різних населених пунктів Чернігівської губернії з даного приводу. Наприклад, на ім'я мирового посередника Бобровицької ділянки Чернігівського повіту 18 лютого 1871 року направили звіт колезький асессор Василь Ясновський та його донька Ганна Ясновська стосовно вирішення майнових питань окремих селян: "... В видах собственно домашних соображений необходимо нужным находим заявить Вам, что в селе Баклановой Муравейки бывшие дворовые Григорий Кулинчик и Федор Ткач с нашего согласия проживают на экономических усадьбах, нам принадлежащих, на которых имеются постройки жилья и холодные [постройки] и крестьянина-собственника Семена Суровца ветряная мельница находится с нашего же согласия на принадлежащей нам земле, каковые земли по уставной грамоте и выкупному договору, Правительством утвержденному, не вошли в состав земель, поступивших в надел крестьянам. Почему просим настоящее наше заявление принять к делам по должности Вашей и копию с него выдать нам за Вашею подписью"¹.

Проте до компетенції мирових посередників належало вирішення не тільки земельно-майнових питань, а й практично всіх питань суспільного характеру населеного пункту. Так, наприклад, у лютому 1871 року до мирового посередника Бобровицької ділянки Чернігівського повіту звертався голова Чернігівського повітового рекрутського присутствія за допомогою про "...скорейшую поставку рекрут, следуемых с вверенного Вашему Высокоблагородию участка"².

Важлива роль відводилася мировому посереднику при підвищенні або зниженні розмірів оброку, який сплачували тимчасовозобов'язані селяни поміщикаві. Детальну інформацію щодо розрахунків розміру оброку знаходимо в Указі імператора від 21 грудня 1871 року, копії якого були надіслані мировим посередникам всіх дільниць Чернігівської губернії разом із супровідним листом Чернігівського губернського правління³. Так, зазначалося, що Губернське у селянських справах присутствіє повинно наглядати за тим, щоб при розподілі землі окремим господарям у мирських приговорах обов'язково вказувалася кількість землі у кожному подворному господарстві та сума оброчного податку з неї. У разі продажу сільською громадою ділянки за неї повинна бути внесена сума коштів не менше тієї суми, що необхідна для забезпечення відсотками з ділянки оброчного податку, розрахованого за середнім розрахунком.

Іноді траплялися випадки примусового продажу майна селян для погашення ними різноманітних боргів: з цього приводу знаходимо пояснення Чернігівського губернського правління, що було надіслано мировим посередникам Чернігівського повіту у грудні 1868 року. Примусовий продаж майна здійснювався поліцейським управлінням, отже, чи повинен втручатися в це питання мировий посередник? Губернське правління вважало за необхідне отримання погодження мирового посередника у здійсненні продажу майна селян усіх категорій, слідкуючи за тим, щоб в кінцевому випадку не відбулося “разорення хозяйства” селянина⁴.

Необхідно зауважити, що від мирових посередників вимагалася чітка звітність щодо стану справ на ввіреній ділянці. Так, щорічно на ім'я губернатора необхідно було подавати наступні відомості: загальна кількість селянських товариств; кількість селян, що перейшли упродовж року до розряду власників і кількість селян, що залишилися тимчасовозобов'язаними; наскільки вчасно надходили різноманітні платежі від селян на користь поміщиків і яка недоїмка сформувалася на кінець року на ділянці. Якщо платежі сплачувалися незадовільно, то необхідно було вказати причини цього та повідомити про заходи, що вживалися з метою виправлення ситуації. Також необхідно було подавати інформацію щодо кількості селян, що перебували у товаристві та селян, що поділили свої ділянки у приватну власність і кількість земель, що знаходилися у приватній власності та в сільських товариствах⁵.

Значна робота проводилася мировими посередниками щодо складання та введення в дію уставних грамот на володіння селянських товариств. Уставна грамота містила такі розділи: склад селянського товариства, поземельний стан селян, повинності з селян товариства на користь володаря, кількість у сільського товариства мирського капіталу⁶. Уставна грамота прошивалася, скріплювалася печаткою та підписом мирового посередника та надавалася володарю і селянам. Мировий посередник указував селянам їхній наділ, після чого і поміщик, і селяни мусили неухильно дотримуватися положень уставної грамоти.

Губернські у селянських справах присутствія вимагали від мирових посередників вживати заходів щодо акуратного ведення усіх справ і документів, пов'язаних з діяльністю волосних правлінь. Наведемо приклад звернення голови Чернігівського Губернського присутствія, губернатора Чернігівської губернії Панчулідзева від 29 грудня 1873 року до мирових посередників губернії: “Черниговская Губернская земская управа сообщила мне, что книги и дела о земском страховании в некоторых волосных правлениях ведутся весьма небрежно. Относятся эти беспорядки к нерадению и неспособности волосных писарей, я считаю необходимым просить Вас, милостивый государь, обратить особенное внимание на то, чтобы в подведомственном Вам участке

должности волосных писарей были занимаемы лицами достойными, и чтобы волосные писари, замеченные в нерадении и оказавшиеся неспособными, были устраняемы от должности немедленно”⁷.

Мирові посередники також здійснювали оформлення усіх документів, пов’язаних з процедурою переведення селян з категорії поміщицьких в категорію казенних. Йдеться передусім про отримання письмового дозволу з боку губернатора щодо переходу селян з маєтків кожного поміщика певного населеного пункту. Так, наприклад, після складання актів щодо фактичного стану справ у маєтку поміщика Полонецького в селі Жуківка Чернігівського повіту мировий посередник Бобровицької ділянки Чернігівського повіту звернувся до губернатора з проханням дозволити перевести названий маєток до казенного відомства, на що отримав дозвіл, причому, з посиланням на постанову Чернігівського губернського з селянських справ присутствія, де розглядалося це питання⁸.

За безпосередньої участі мирових посередників відбувалося вирішення земельних питань, що виникали між поміщиками. Мировий посередник звертався до губернської межової палати, надсилав земельні акти, формулював прохання (наприклад, про дозвіл обміну земель між поміщиками) та отримував рішення межової палати⁹.

Здійснення актів купівлі-продажу земель між селянами також відбувалося виключно за дозволом і під контролем мирового посередника¹⁰.

Що стосується функції мирового посередника з нагляду за органами волосного і сільського самоврядування, то вони полягали у затвердженні волосного старшини на його посаді, а також вирішенні всіх справ щодо обрання посадових осіб сільського і волосного управлінь, прийняті рішень у справах, які виникали за скаргами на дії вказаних посадових осіб, або взагалі порушення ними службових обов’язків, а також справи стосовно видалення селян з громад відповідними мирськими ухвалами.

Законодавчо інститут мирових посередників був незалежним від дворянсько-поміщицької верстви, губернської адміністрації, вищих мирових установ, а також значною мірою і від центральної влади.

Такий варіант цілком влаштував самодержавство. По-перше, він надавав можливість реально провести необхідні з державної точки зору реформи за допомогою своєрідного аналогу адміністративних структур. По-друге, оскільки мирові посередники були дворянського походження, то вони, в основному, враховували інтереси поміщиків, що зменшувало незадоволення реформою землевласників¹¹.

Незважаючи на бюрократизацію та централізацію мирового інституту, внаслідок слабкості механізмів адміністративного контролю і потреби постійно вирішувати нестандартні завдання, роль особи мирово-

го посередника залишалася ключовою протягом всього періоду його діяльності.

Отже, досить значна самостійність і свобода дій мирових посередників в умовах бюрократизації мирових установ обумовлювалися вимогами адаптування урядових законодавчих актів до місцевих умов, необхідністю вироблення пропозицій щодо удосконалення аграрного законодавства, потребами створення критеріїв і підходів для розв'язання проблем, що виникали на різних етапах селянської реформи.

Створення органів земського самоврядування та мирового суду значно обмежили компетенцію й знизили значення інституту мирових посередників. У 1874 році мирові посередники були замінені неодмінними членами повітових у селянських справах присутствій. Це означало насамперед те, що мирові посередники виконали свою місію на початковому етапі реалізації селянської реформи.

¹ Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. 277, оп. 1, спр. 2, арк. 31–31 зв.

² Там само, арк. 28.

³ Там само, арк. 42–43 зв.

⁴ Там само, арк. 68–69 зв.

⁵ Там само, арк. 70.

⁶ Держархів Чернігівської обл., ф. 277, оп. 1, спр. 13, арк. 4–7.

⁷ Держархів Чернігівської обл., ф. 277, оп. 1, спр. 2, арк. 67.

⁸ Держархів Чернігівської обл., ф. 277, оп. 1, спр. 3, арк. 4–14.

⁹ Держархів Чернігівської обл., ф. 277, оп. 1, спр. 9, арк. 1–2.

¹⁰ Держархів Чернігівської обл., ф. 277, оп. 1, спр. 8, арк. 1.

¹¹ *Набока С. В.* Діяльність інституту мирових посередників у проведенні селянської реформи 1861 року на Правобережній Україні (1861–1914 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / С. В. Набока. – Київ, 2006. – 20[1] с.

На примере отдельных архивных документов, сосредоточенных в Государственном архиве Черниговской области, рассматриваются разнообразные аспекты деятельности мировых посредников – института, созданного для осуществления крестьянской реформы 1861 года.

Ключевые слова: мировой посредник; крестьянин; помещик; органы сельского самоуправления.

The article considers the different aspects of the activity of the peace intermediaries on the examples of separately archival documents, namely the activity of the institute established for the carrying out of village reforms.

Key words: the peace intermediary; the peasant; the landowner; the bodies of village self-government.